

Школяренко В.І.,
кандидат філологічних наук,
Сумський державний
педагогічний університет

СФЕРИ ВИНИКНЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ РАНЬООНОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ

На основі проведеного діахронічного аналізу були виявлені найбільш „фразеологічні” сфери духовного, економічного, соціального, культурного життя Німеччини.

Однією з найпродуктивніших сфер виникнення стійких висловлювань є міфологія. Зв'язок фразеології з міфологією очевидний. Так, найменування язичних богів, а саме бога Донара, правонаступником якого вважається німецький *Teufel*, і їхня атрибутика міцно ввійшли у свідомість і стали джерелом ідіом, найчастіше з негативною семантикою. Якщо на голову хотіли накласти неприємності, то вимовляли наступні магічні слова: *Donners Blosken help! Hab dirs blau Feue!* У мові Середньовіччя, як і в сучасній, існує величезна кількість прокльонів. Про людину, яка зробила божевільні вчинки, говорили, що в неї вселився чорт: *der teufel hat jmdn. besessen; der teufel fart in jmdn.; der teufel führt jmdn. hin, mit dem teufel eins sein, sich dem teufel ergeben.* (Порівняйте в сучасній німецькій мові: *zum Donner und Teufel! Heiliges Gewitter! Was für ein Wetter führt dich her!* [6, 26]).

Зв'язок між фразеологічними одиницями (ФО) і міфологією може бути імпліцитним. Так, наприклад, не завжди зрозумілими можуть бути мовні формул, якщо не знати їхньої „передісторії”, наприклад, *einen tag halten, einen tag machen, über mör komen*. Міфологічне мислення визначає стереотипність людського поведіння. Вирішальний вплив на вчинки людини роблять традиції, ритуали, символічні форми.

Відповідно до язичеського ритуалу засідання суду необхідно було провести між сходом і заходом сонця. Звідси позначення судового процесу: *tag, tagszeit* і УС, наприклад, *einen tag machen „einen Prozeß führen”*.

Від язичеських ритуалів, що супроводжувалися проказуванням різних формул, походять парні словосполучення. І в ділових документах вони зберігають особливе значення. На думку Б.Штейнбауера, парні формули додавали висловлюванню магічної сили [5, 21]. Наприклад, *...verjenen und bekennen mit disem gegenwärtigen briefe, das wir gemeynlich und einmundlich überkommen sindt und úfgesetzt habent ein gemeyn gericht dem almechtigen got zo lobe, siner würdigen mütter Marien zu eren und der stat Straßburg zu nutz und frommen, und ouch zu flehten dem armen als dem rîchen*

Старе німецьке судочинство стало джерелом великої кількості фразеологізмів. Багато усталених словосполучень (УС) перейшло з усної мови письмової, наприклад, *guetlich und peinlich bekennen, auf seiner bekentnus beruhen, auf diser bekentnus beharren, rat und gericht machen, in gericht und on*

gericht, zu recht laden, zu recht komen, mit gerichte und mit rechte. Що ж стосується форми ФО, то судочинство стало джерелом великої кількості дієслівних конструкцій (ідіоматичних і неідіоматичних) і парних словосполучень. Наприклад: *auf die lange Bank schieben, Gericht halten, über jmd., Stab brechen, ledig sein, los und ledig.* Особливо варто зупинитися на парних висловлюваннях. Саме в рвнв. їхня кількість значно збільшується в порівнянні з більш ранніми періодами. Парні сполучення були здебільшого юридичними формулами і були обов'язкові для вживання в документах. Алітерація (*los und ledig, schützen und schirmen*), рима (*beweglich und unbeweglich*), ритмічна організація (*recht und billig*) полегшували їхнє запам'ятовування, відтворення й розуміння.

Сам судовий процес проходив за певною схемою, відповідно до якої кожен учасник грав свою роль. Суд, як правило, проходив у встановлений день. Так, наприклад, у Тюрінгії він припадав на 26 червня і називався *Petersgericht*, на честь святого. Навіть якщо день суду був задалегідь відомим, про нього ще раз повідомляли, що являло собою також певний ритуал.

При проголошенні промови в суді було обов'язковим використання юридичних кліше. Результат позову значною мірою залежав від дотримання процедур і проголошення необхідних формул. Наприклад: *Wie frag ich ums recht. Ich mahne das urteil. Bey diesem marckrecht.*

Цікавими є словосполучення, пов'язані з покараннями. Прикладом може служити висловлювання *über hals und hand richten* (шия символізувала в древньогерманській традиції життя), що вживалося для позначення страти через повішення.

У середні віки існував такий вид страти як відрубання кисті руки і стопи, причому мова йде про кисті правої руки, у якій тримали меч, і стопи лівої ноги, оскільки сідаючи на коня, першою в стремено, вставляли ліву ногу. Утратити те й інше означало утрату військової честі, безчестя. У С.Бранта зустрічається ідіома: *etw. gilt mehr dann ein Hand und Fuß*: У сучасній мові існує висловлювання *Hand und Fuß haben*, що означає „бути добре обґрунтованим, продуманим”.

З розвитком писемності, освіти пов'язується виникнення наступних усталених висловлювань: *etw. aufs papir bringen; etw. in schrift geben; etw. in geschrift haben, mit mund und hand; mit brief und siegel; nach laut und sag des briefes.*

Значення слова, букви завжди було неоціненним. Але - це відношення до письмового знака по новому виявляється в діловому тексті, що у даний період придбає, крім інформативної, нову функцію - доказу, у тому числі й доказу істини. Однак питома вага усталених висловлювань, що походять із сфери освіти, невелика, тому що вона ще не зовсім звична у свідомості.

Складання торгово-грошових відносин визначило появу таких усталених словосполучень як: *etw. zu pfennig machen; mit weißer müntz zalen; wichte und witte; etw. umb gelts willen tun.*

Гроші, ставши еквівалентом обміну, придбали важливе значення в житті людини. Довгий час для позначення грошей уживалося слово *pfennig*. З виникненням різних назв монет - *groschen, haller, kron, guldin, pfundt* продуктивність лексем змінюється, наприклад, вона зростає в слова *groschen* поряд із *bare Münze*. У сучасній німецькій мові зустрічаються фразеологізми: *einen Groschen wert sein, bei Groschen sein*.

До лицарської культури, її традицій і звичаїв відносяться: *zu dem schilt geboren sein, mit dem schielt und heim sterben, zu ritter schlagen*. У даних фразеологізмах відбита атрибутика лицаря - *schielt* і *heim*. У сатиричній прозі рнвн. періоду зустрічаються висловлювання *sich aus dem Stegenreif nähren, Reiterspiel treiben*, нейтральні за семантикою, але, використовуючись у певному контексті, вони здобувають негативну характеристику [3, 74]. Це зумовлюється відношенням до лицарства в дану епоху, коли лицар ототожнювався з розбійником.

У корпусі стійких словосполучень виділяються одиниці, засновані на побутових уявленнях. Це - порівняння з домашніми тваринами: *schreien wie sau; der rote hahn; jmdn. metzgen wie ein ku*; або з предметами домашнього побуту: *runt sein wie ein kesselring, bis auf den minsten leffel*, зустрічаються ФО, зв'язані з кухнею *bie und brot, korn und wein*. У нашому матеріалі не зустрілися фразеологізми, зв'язані з одягом. Але про те, що такі висловлювання існували, свідчить їхня численність у сатиричній прозі рнвн., наприклад: *mit den Kleidern filrwtzen*. Ідіоми, засновані на побутових уявленнях, є стилістично зниженими.

Особливий інтерес представляють відчуття людини в навколишньому світі. Нам представляється, що найбільше повно це можна зробити на прикладі аналізу орієнтації людини в часі і просторі.

Час для людини був настільки ж реальним і речовинним як і увесь інший світ [1, 35]. Ми розділяємо точку зору медієвистів, відповідно до якої середньовічний час насамперед був релігійним, чому, наприклад, служать ФО *zu ewigem bleiben, zu ewigen tagen, zu ewigen zeiten*. Багато хронік починалися зі створення світу (наприклад, хроніка Якоба Твінгера, написана в 1400), і якщо вона і зупинялася на тому часі, коли писав хроніст, під її дійсним закінченням мався на увазі Страшний суд.

Людський час міг співвідноситися з реальними явищами природи (порівн.: *anno eins als der große wind ging*). Час залежав і від сезонів сільськогосподарських робіт. Це відбивається в УС *von jar zu jar*. Спочатку слово *jar* позначало в німецьких мовах „Frühling”, значення „Jahr” з'явилося значно пізніше. Весна, коли закладався врожай на весь рік, мала для селянина велике значення. Від того, який буде врожай, залежало життя людини: чи буде вона ситою або голодною.

Час, що відноситься до сезонних і календарних циклів і відображає послідовність однотипних подій, називають циклічним (наприклад, *von jar zu jar, von zeit zu zeit, von tag zu tag*). У свідомості людини циклічний час співіснує з лінійним, котрий можна розглядати як поступальний рух уперед.

Лінійний розвиток часу відбитий у парних словосполученнях *zeit und stund*, *zeit und frist*, що сполучають у собі протиставлення моменту й вічності. Для позначення моменту використовуються такі іменники як *stund*, *frist*, що вказують на більш-менш конкретний відрізок часу. Поняття вічності відбите в семантиці іменника *zeit*.

Розвиток уявлень про лінійний рух пов'язується, у першу чергу, із формуванням історичної свідомості, необхідним атрибутом якої є ідея початку й кінця. Природне протікання людського життя виявляється визначеним заздалегідь і ув'язненим у тверду тимчасову рамку. Чітко позначені два важливих моменти в житті людини: народження й смерть, що відбивається в різноманітних ФО:

народження: *in die weit komen /zur weit komen*;

смерть: *allem zeitlichen urlaub geben, von diser werlt scheiden, von diser werlde avegehen, den schweren ort haben, van dodes wegen afgân, in dat gras beißen*.

Розглянемо відношення людини до простору. Специфіка сприйняття просторових відносин визначається умовами життя народності в конкретний історичний період. Відсутність єдиного політичного центра в Німеччині в XIII-XVI ст. і економічна роз'єднаність привели до того, що людина пересувалася, в основному, у межах певної місцевості. Місце його проживання означало для неї *Reich, Land*.

Усе, що перебувало за межами рідного міста або села, сприймалося як чуже. Багатьох злочинців висилали з міста, це відбито у фразеологізмі *in dat elende senden*, у якому *elend* має негативну конотацію. Прикметник означає „über Landes seiend, in einem anderen Land“, характерно, що пізніше розвилася значення „unglücklich, jammervoll“ [4, 216].

Географічне (у широкому розумінні) і релігійний простір тісно перепліталися. Середньовічний християнин протиставляв свій, позитивний світ (*die kristliche welt*) чужому негативному, нехристиянському.

З метою поширення християнства відбувалися хрестові походи, так зване, „паломництво за море“. Це відбито у висловлюванні *über das mer faren*, що позначало військовий похід. Наприклад: *Und da kunig Ludwig über meer wolt faren da sament er in seinem kunigreiche manig tausend man, dy sprachen, sy wolten irem Herren zu hilf kumen* [4, 345].

Наступним важливим моментом є усвідомлення людиною себе в соціумі. Соціальна орієнтованість (класові і сімейні відносини), знаходить своє відображення в мові, зокрема, у ФО.

Поняття „становище“ було широким за змістом. Усяке угруповання, усяке заняття, професія розглядалися як становище, „тому що становище є становище (порядок), і за цими термінами приховується думка про боговстановлення дійсності“ [2, 66]. Приналежність до тієї або іншої групи визначала правила поведінки й життя. Розподіл суспільства на класи і соціальні прошарки суворо дотримувався при:

1. найменуванні: *von edlem blut geboren sein* (особа високого соціального становища);

2. звертанні: *ewer liebe*;

3. титуляції адресата й адресанта в документах і ділових листах;

4. найменуванні свідків у грамотах купівлі-продажу. Свідки високого соціального становища іменувалися: *dise waren pfaffen, dise waren rittere*; інших свідків називали: *un ander biderve livte, pfaffen unde Laigen*;

5. виборі страти. Представники високих рангів удостоювалися відрубання голови мечем: *jmdm. das schwert erlauben, jmdn. zum schwert verurteilen*. Простолюднів, а також злодіїв, розбійників, убивць страчували через повішення: *über hals richten, zum halsgericht komen*.

Універсальним і всеохоплюючим регулятором соціальних відносин виступало право, що у свідомості середньовічної людини займало одне з центральних місць і розумілося як основа і невід'ємна частина миропорядку.

Право містило докладний опис прав і обов'язків окремих членів суспільства у всіх сферах повсякденного, сімейного і професіонального життя, правила, відступ від яких заборонявся й засуджувався.

Робота, ділове спілкування супроводжувалися церемоніями, прислів'ями й обставлялися тими або іншими обрядами. Наприклад, описана ситуація, коли учень коваля збирався знайти роботу в іншому місці, він у воріт свого міста дув на перинку, щоб визначити напрямок свого шляху: *ein feder aufblasen*.

Усі важливі події у житті людини - вступ у шлюб, присвяту в лицарі, прийняття в цех, одержання й розділ майна, судовий позов і т.п. підкорялися ритуалу, „піднімаючись до міцного й незмінного стилю життя” [2, 64]. Усе це також знайшло своє відображення у фразеології того часу: *sich zu haus setzen, jmdn. zu ritt er schlagen, eyn bruderschaft stiften, jmdn. in die bruderschaft nemen, sich in recht vor jmdm. geben, mit jmdm. in das recht komen*.

У цей період усе відчутніше стають прикмети Нового Часу. Зміна способу життя, пов'язана із зародженням нових економічних відносин, визначила зміну напрямку думок, переоцінку цінностей. Формуються нові орієнтири і моральні норми: прагнення торговців до вигоди, готовність заради вигоди йти на ризик, економічна раціональність, мобільність, прагматична релігійність. Про це свідчать ФО: *etw. in einem ringern kauf geben, umb rehten pfennig geben, kredit geweren, das böst gewinnen, einen handel treiben, umbs gelts willen, gelt auf jmdn. legen, jmds. gelt ligt zu gewinn und verlust, zu profyte komen*. Складається і нове розуміння людини, чия активна діяльність бажана Богові. Зміни моральних норм безпосередньо пов'язані зі змінами в структуризації суспільства. З розвитком нових економічних відносин з'являється третій клас. На цьому тлі спостерігається поява нових фразеологізмів із сфери торгово-грошових відносин і судочинства: *etw. zu pfennig machen, etw. umbs gelts willen tun, bezalunge tun, kaufmannschaft treiben, vertrage tun, auf die lange bank schieben, sich in ein recht vor jmdm. geben, rat und recht besitzen*.

У процесі формування нової свідомості зіштовхуються дві протилежні тенденції: прагнення до нового і відраза до нього. Нововведення в багатьох сферах представлялися дивовижним гріхом,

вони, на думку їхніх супротивників, наражали на небезпеку економічну, соціальну і духовну рівновагу, руйнували існуючий поділ людей на тих, хто молиться, тих, хто бореться, тих, хто оре землю.

Спираючись на результати, отримані в роботах медієвістів, у дослідженнях з історичної фразеології, підтверджених нашим матеріалом, можна зробити висновки про найбільш фразеологічні сфери культури. Такими є міфологія й судочинство, християнство, сільське господарство, торгово-грошові відносини, писемність, освіта, що дали безліч стійких формульних висловлювань, більшість із яких збереглася й у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, ідіоматичні та неідіоматичні словосполучення, парні словосполучення, формульні висловлювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: Просвещение, 1984. – 349 с.
2. Хейзинга Й. Осень средневековья. – М.: Наука, 1995. – 540 с.
3. Цветаева Е.Н. Процессы фразеологизации в литературном языке ранненововерхненемецкого периода: Дисс...канд.филол.наук. – М., 1994. – 142 с.
4. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 23, erweiterte Auflage. – Berlin – New York, 1999.
5. Steinbauer B. rechtsakt und Sprechakt: Pragmalinguistische Untersuchung Urkunden des 13. Jahrhunderts. – Innsbruck, 1989.
6. Zelter J. Deutsche Sprache und deutsches Leben. – Arnsberg, 1907

АННОТАЦИЯ

Используя инструментарий антропологической лингвистики, мы пытаемся в нашем исследовании дать лингвистический анализ таким проявлениям картины мира как устойчивые словосочетания ранненововерхненемецкого периода.

SUMMARY

We use in our investigation the instruments of anthropological linguistics. In our research we try to give linguistic analysis of phraseological units (on a material of the Early German language)